

„A oni nepoznali slova toho a bylo jest zakryto před nimi“¹

Ústup préteritálního auxiliáru ve starších českých biblích

Úvod

Préteritální auxiliár nalezneme v současné češtině pouze v 1. a 2. osobě singuláru a plurálu. Ve třetích osobách se nevyskytuje ani marginálně. V původním tvaru analytického préterita (resp. perfekta) se však auxiliár vyskytoval pravidelně, ve všech osobách. Proces ústupu auxiliáru dosud není komplexně probádán. Naše práce se zabývá ústupem préteritálního auxiliáru ve třetích osobách se zaměřením na vliv vybraných proměnných a jejich vzájemných interakcí. Zkoumané doklady analytických préterit jsme excerpovali ze staročeských biblických překladů a z vybraných překladů 16. století. Biblické texty považujeme za vhodné ke studiu diachronního vývoje jazyka zejména pro jejich věrnost originálním textům. Na rozdíl od běžného středověkého pojetí *translatio*, které umožňovalo poměrně velké zásahy do původního textu, se i nejstarší biblické překlady důsledně držely textu Vulgáty – a později i originálů v koiné, hebrejštině a v aramejštině.

Cíl zkoumání

Nejprve jsme si položili otázku, jaký vliv měla na ústup auxiliáru gramatická kategorie čísla. O této proměnné se zmiňuje již Jan Gebauer, podle jehož statistik ustupoval auxiliár více v singuláru než v plurálu.² Hypotézu podporuje i studie Roberta Dittmanna, který zkoumal ústup auxiliáru ve staročeských a středněčeských překladech Matoušova evangelia.³

Vliv čísla na distribuci auxiliáru ovšem nedetekovala Lenka Filipová, podle jejíhož výzkumu *Smolné knihy velkobítešské* ovlivňovala ústup auxiliáru spíše kategorie vidu. Větší tendenci k ústupu měly auxiliáry u perfektiv, a to jak v dokladech analytického préterita, tak antepréterita.⁴ Významnost proměnné vidu zpochybňuje studie Stephena Dickeyho. V *Životě Adama a Evy* sice našel více perfektivních tvarů bez auxiliáru, ale ve starozákonním apokryfu *Asenech* byl jejich počet relativně malý.⁵ Jako druhou hypotézu jsme proto zkoumali vliv vidu na ústup auxiliáru.

Podle Stephena Dickeyho nemělo na výskyt auxiliáru vliv ani (ne)vyjadřování subjektu. Dickey staví starou češtinu do kontrastu se slovanskými jazyky, v nichž není gramatická kategorie osoby značena na slovesném tvaru. Struktura českého slovesného tvaru, která osobu signalizuje, by teoreticky měla auxiliár této funkce zprostit.⁶ Vlivu vyjádřenosti subjektu na výskyt auxiliáru však nebyla dosud

¹ Lk 9, 45 (NZMuzMI).

² Gebauer, 1909, s. 421.

³ Dittmann, 2020.

⁴ Filipová, 2022, s. 105–110.

⁵ Dickey, 2013, 77–121.

⁶ Dickey, 2013, 77–121.

věnována komplexní analýza. Proto jsme zkoumání podrobili i tuto hypotézu: vyjadřování subjektu nemá vliv na výskyt auxiliáru.

Vliv diachronního vývoje na ústup préteritálního auxiliáru v češtině se jeví jako maximálně pravděpodobný. Jeho intenzitu potvrzují i naše data zpracovaná pomocí generalizovaného lineárního smíšeného modelu v programu R. Proměnné *datace* (viz metodologie) nesla následující hodnoty: $z = 12,824$ a $p < 0,001$, z nichž vyplývá, že pravděpodobnost náhodného vlivu této proměnné je téměř nulový.

Metodologie

Vliv zvolených proměnných jsme zkoumali prostřednictvím statistického vyhodnocení excerpovaných dokladů analytického préterita. Doklady byly excerpovány z Markova evangelia v textech všech staročeských překladových redakcí a ve vybraných tištěných biblích: ve staročeském evangeliáři (v grafech a tabulkách značen zkratkou Ev.), v *Bibli drážďanské* (BiblDrážď), *Bibli Olomoucké* (BiblOl), *Bibli litoměřické* (BiblLit), v *Novém zákoně muzejním mladším* (NZMuzMl), v *Bibli padeřovské* (BiblPad), *Bibli pražské* (BiblPraž), *Bibli benátské* (BiblBen), v *Novém zákoně náměšťském* (NZ1533), a v *Bibli kralické šestidílné* (BiblKral).

Lokalizovaná excerpta jsme otagovali v programu MS Excel, kde také proběhlo základní statistické zpracování dat. Statistická signifikance získaných dat byla ověřována Fisherovým testem a χ^2 testem, obé na hladině významnosti $p = 0,05$.

Nečetné doklady duálu byly analyzovány v oddělených tabulkách. Po analýze třech izolovaných proměnných bylo přistoupeno ke statistickému zpracování jejich vzájemné interakce, a to prostřednictvím generalizovaného lineárního smíšeného modelu v programu R (funkce *glmer*). Číslo, vid a vyjadřování subjektu jsme zařadili do *fixed effect* (nezávislých proměnných) – stejně jako dataci textu. Problematika datace byla pro potřeby statistického zpracování zúžena na chronologickou posloupnost. Jako *random effect* (náhodná proměnná) byla zadána lokalizace excerpovaných dokladů (16 hodnot analogicky k 16 kapitolám Mk). Pro zohlednění interakce s nezávislými proměnnými a pro zachycení vlivu lokalizace jsme užili smíšený model čtyř nezávislých proměnných a jejich vzájemných interakcí s *random intercepts* (náhodnými interceptry) a *random slopes* (náhodnými sklony, zde proměnná lokalizace).

Pro snadnější percepci grafů ze smíšeného statistického modelu uvádíme legendu k užitým zkratkám a symbolům: proměnnou (ne)přítomnosti auxiliáru označujeme pojmem *auxiliar*. Míra zastoupení auxiliáru je značena jako *proportion*. Hodnota *proportion* 1.00 na ose y ukazuje na 100 % výskyt auxiliáru, 0.50 na 50 % výskytu et cetera. Vliv gramatické kategorie čísla je vyjádřen zkratkou *Num* na sloupcích osy x. Pro vyjádřenost/nevyjádřenost subjektu užíváme pojmy *present/absent*. Dvě možné manifestace kategorie vidu jsou pak označovány zkratkami *pf* (vid dokonavý) a *impf* (vid nedokonavý).

Výsledná data – zachovávání auxiliárů

Z celkového počtu 5 501 excerpt byl auxiliár zachován v 1696 dokladech. Ze staročeských evangeliářů jsme vyexcerpovali 31 dokladů analytického préterita – a jen v osmi z nich byl auxiliár zachován (30,8 %). Celkový počet excerpt je sice nízký, ale poměr dokladů s vynechaným auxiliárem v Mk odpovídá i výsledkům z 27 perikop Matoušova evangelia, které analyzoval Robert Dittmann.⁷ V 85 dokladech analytického préterita shledal u 89,4 % případů vynechání auxiliáru, přičemž procentuální rozdíl mezi výsledky z Mk a Mt se podle Fisherova exaktního testu neukazuje jako signifikantní. Pravděpodobnost, že rozdíl ovlivňuje pouze velikost vzorku (a popř. jiné lexikální obsazení) dosahuje 95,0 %. Staročeské evangeliáře podle těchto dat obsahují procentuálně méně auxiliárů než zkoumaní představitelé všech čtyř staročeských překladových redakcí.

Abychom ověřili, že nízký počet auxiliárů v evangeliářích (Mk i Mt) je statisticky významný, srovnali jej se součtem hodnot z Mk a Mt BiblDrážď z první překladové redakce.⁸ χ^2 test dokazuje ($p < 0,00001$), že rozdíl mezi hodnotami v evangeliářích a v BiblDrážď není náhodný. Je možné, že nízký podíl auxiliárů v evangeliářích, který odporuje celkové historické tendenci k ustupování préteritálních auxiliárů ve 3. osobách, je zapříčiněn specifickou funkcí evangelijních perikop, které mohly sloužit jako podklady pro kázání. V mluveném projevu auxiliáry začaly s nejvyšší pravděpodobností ustupovat dříve než v psaných komunikátech. Pro jednoznačnější interpretaci dat bychom však potřebovali analyzovat rozsáhlejší materiál a porovnat výsledky z evangeliářů s texty, které jako podklad pro mluvený projev nesloužily.

Doklady z Mk BiblDrážď jsme srovnali s doklady Jany Zdeňkové,⁹ která analyzovala knihu Daniel (BiblDrážď, verše 1–6,26) doplněnou textem z *Proroků rožmberských* (též prvoredakční překlad). Diference v distribuci auxiliáru v Mk a v Dan ukázala jako statisticky signifikantní ($p < 0,00001$). Rozdíl ovšem může být významně ovlivněn odlišností textů.

BiblOl, druhá zkoumaná bible z první redakce, má zachovaný auxiliár v 74,3 % dokladů, což je jen o 6,7 % méně případů, než u starší BiblDrážď. Podle χ^2 testu není tento rozdíl statisticky významný, v první redakci tedy nacházíme stabilně vysoký počet préteritálních auxiliárů. Výsledky se liší u Mt, jehož podoba vychází z *Evangelia sv. Matouše s homiliemi*. Zástupce mladší překladatelské slupiny, který na tomto textu pracoval, zřejmě preferoval novější tvary s vynechaným auxiliárem.¹⁰

BiblLit z druhé redakce obsahuje o 1,6 % 53 dokladů analytického préterita více než BiblOl. Tento rozdíl není statisticky významný, ani když do analýzy započítáme data z Mt.¹¹ Když porovnáme

⁷ Dittmann, 2020, s. 72.

⁸ Podle ústního sdělení R. Dittmanna (1. 5. 2023) je třeba v Mt k datům publikovaným ve studii Dittmann (2020) připočíst v BiblDrážď ještě 4 doklady bez auxiliáru (7,25 *sě obořili*; 8,17 *nesl*; 12,4 *jědl* a 1,25 *vzděla*, počítáme tedy s poměrem podob s auxiliárem a bez něj v Mt 100 : 53.

⁹ Zdeňková, 2022, s. 215–216.

¹⁰ Dittmann, 2020, s. 60–61.

¹¹ Dittmann, 2020, s. 62.

distribuci auxiliáru v Mk a v Mt BiblLit pomocí χ^2 testu, ukazuje se statistický rozdíl jako významný ($p = 0,00002$).

Ve třetí redakci významně přibývá nejen dokladů se zachovaným auxiliárem, ale dokladů analytického préterita vůbec. BiblPad vznikala téměř v téže době jako BiblLit, a přesto u ní oproti BiblLit zaznamenáváme 75% nárůst výskytu analytického préterita. BiblPad čítá největší množství dokladů se zachovaným auxiliárem ze všech zkoumaných pramenů, 89,6 %. Ke shodnému procentuálnímu výsledku dospěl Robert Dittmann u Mt. V Mk tedy ve srovnání s druhou redakcí stoupl počet auxiliárů o 13,7 %, v Mt circa o 32,0 %. Zjištěná data korespondují s výsledky Jany Zdeňkové, která porovnávala excerpta dvou počátečních kapitol První knihy Samuelovy z BiblOl a z třetiredakční *Bible kladrubské*. Počet dokladů se zachovaným auxiliárem zde vzrostl o 38,8 %.¹² Bohuslav Souček dokonce při zkoumání *Nového zákona v aksamitu* shledal, že v knize Zjevení se analytická préterita vyskytují výhradně se zachovaným auxiliárem.¹³ Podle Jany Zdeňkové je častější zachovávání préteritálního auxiliáru ve třetí redakci spojeno s tendencí k větší doslovnosti a přesnosti, což činí styl třetí redakce více archaizujícím, než jak tomu bylo u redakcí předešlých.¹⁴

Ve čtvrté redakci préteritální auxiliáry významně ustupují. Jejich zastoupení v NZMuzMI klesá oproti BiblPad se statistickou významností ($p < 0,00001$) u Mk s touž hodnotou χ^2 testu i v případě Mt. V BiblPraž byl auxiliár zachován v pouhých 30,8 % dokladů, ačkoliv celkový počet dokladů složeného préterita vzrostl oproti BiblPad o circa 94,6 %. Statisticky signifikantní rozdíl ($p < 0,00001$) opět evidujeme jak u Mk, tak u Mt. Zatímco počet důkladů analytického préterita se velmi blíží datům z NZMuzMI, množství zachovaných auxiliárů kleslo o 19,9 %, což je podle χ^2 testu statisticky významné ($p < 0,00001$).

V BiblBen, vzrostl celkový počet dokladů analytického préterita v Mk o 31,0 %, v Mt o 24,8 %.¹⁵ Rozdíl mezi Mk a Mt není statisticky signifikantní. Výskyt auxiliárů u Mk BiblBen (28,5 % z 981 dokladů) je srovnatelný s jejich distribucí v BiblPraž, rozdíl není statisticky signifikantní. V BiblKral se auxiliár zachoval jen v 2,4 %. Podobný podíl zjistil Robert Dittman¹⁶ u Mt (2,3 %).

¹² Zdeňková, 2015, s. 385–396.

¹³ Souček, 1967, s. 108.

¹⁴ Zdeňková, 2015, pozn. 86, s. 391.

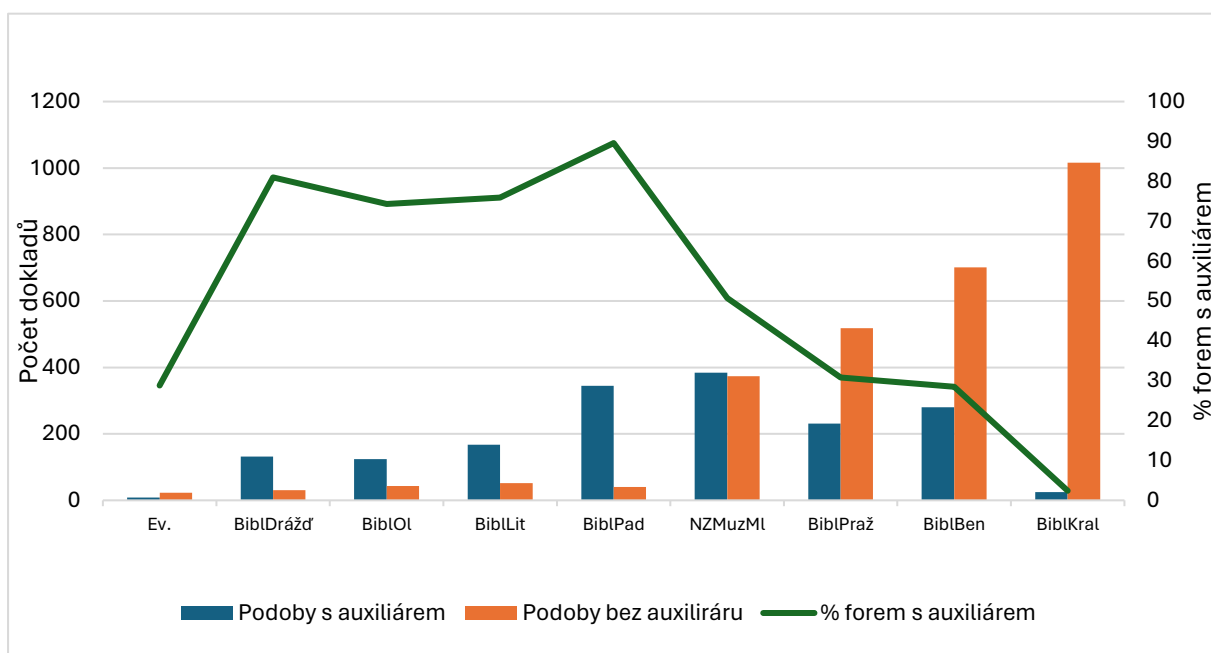
¹⁵ Dittmann, 2020, 63.

¹⁶ Ibid., s. 64.

	Evangeliář		BiblDrážď		BiblOI		BiblLit		BiblPad	
	+	–	+	–	+	–	+	–	+	–
Mk 1	x	X	5	2	3	6	6	6	24	2
Mk 2	x	X	5	3	6	3	9	2	16	3
Mk 3	x	x	6	0	6	1	9	0	16	1
Mk 4	x	x	4	0	4	1	10	2	18	1
Mk 5	x	x	17	5	15	6	12	3	19	4
Mk 6	0	4	7	0	7	3	12	6	43	8
Mk 7	0	5	5	0	5	0	10	3	11	2
Mk 8	4	1	4	0	3	0	13	2	18	1
Mk 9	2	3	9	1	8	2	10	1	17	2
Mk 10	x	x	9	1	10	0	9	4	21	1
Mk 11	x	x	5	3	4	5	4	4	15	2
Mk 12	x	x	24	8	23	10	24	11	40	7
Mk 13	0	1	4	0	5	0	4	2	4	2
Mk 14	x	x	10	2	9	3	11	2	45	2
Mk 15	x	x	12	2	9	1	10	1	19	0
Mk 16	2	9	6	4	7	2	14	3	19	2
Celkem	8	23	132	31	124	43	167	52	345	40
Σ	31		163		167		220		385	
%	28,8		81,0		74,3		75,9		89,6	

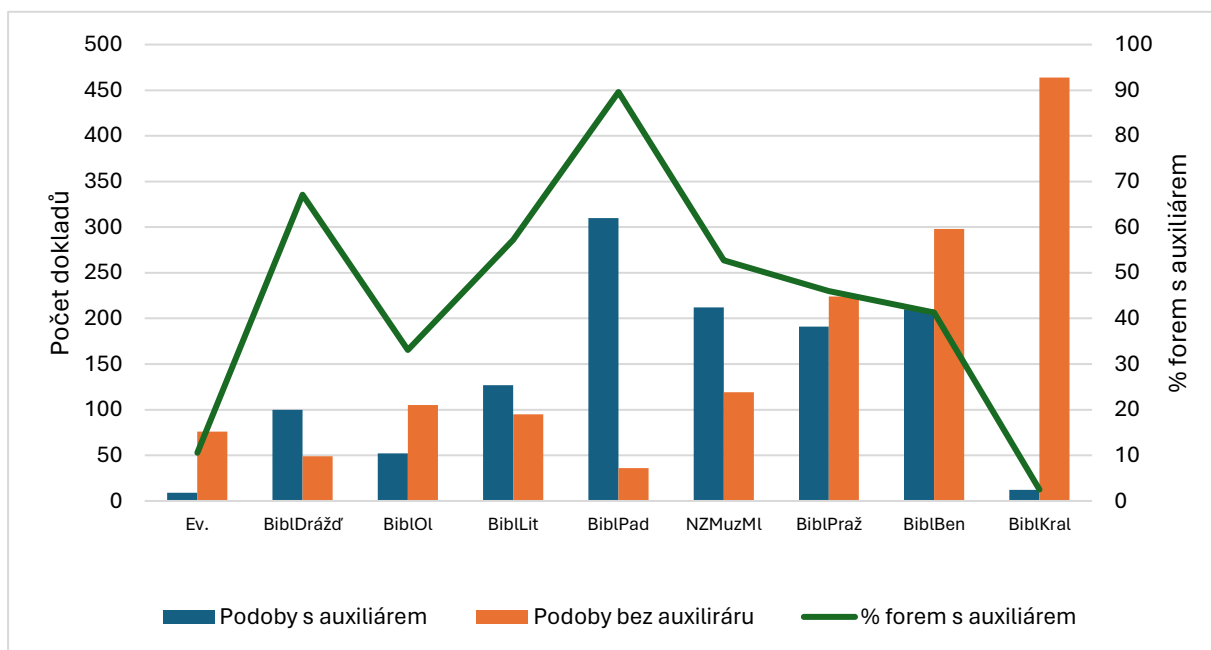
	BiblPraž		NZMuzMI		BiblBen		NZ1533		BiblKral	
	+	–	+	–	+	–	+	–	+	–
Mk 1	19	30	27	21	23	50	0	72	0	75
Mk 2	13	15	13	13	14	31	0	43	0	47
Mk 3	7	17	15	11	13	27	0	45	1	40
Mk 4	6	25	14	15	9	46	0	56	1	58
Mk 5	32	40	29	40	34	59	0	91	5	96
Mk 6	21	69	31	64	29	78	0	123	1	116
Mk 7	8	20	14	12	10	30	0	38	1	40
Mk 8	10	27	24	14	12	37	0	49	0	52
Mk 9	15	34	25	23	16	43	0	69	1	60
Mk 10	9	31	22	20	16	48	0	66	0	61
Mk 11	14	31	27	20	16	41	0	52	3	59
Mk 12	18	38	27	29	17	41	0	70	1	65
Mk 13	5	6	4	7	7	5	0	9	0	10
Mk 14	28	61	55	33	33	81	0	117	5	114
Mk 15	13	55	34	42	18	62	0	79	4	82
Mk 16	13	19	23	10	13	22	0	37	2	31
Celkem	231	518	384	374	280	701	0	1016	25	1006
Σ	749		758		981		1016		1031	
%	30,8		50,7		28,5		0,0		2,4	

Tabulka 1: Celkové zastoupení složených préterit s auxiliárem a bez něj ve třetích osobách

Graf 1: Celkové zastoupení složených préterit s auxiliárem a bez něj ve třetích osobách

Pro srovnání uvedeme ještě souhrnný graf zastoupení auxiliárů a préterit ve 3. osobách z Matoušova evangelia (data jsou převzata z Dittmann, 2020, s. 60):¹⁷

Graf 2: Celkové zastoupení préterit ve 3. osobách a auxiliárů v Mt 1–14 ve vybraných českých novozákonních textech (data převzata z Dittmann, 2020, s. 60)

¹⁷ Podle ústního sdělení R. Dittmanna (1. 5. 2023) je třeba v Mt k datům publikovaným ve studii Dittmann (2020) připočíst v BiblDrážď ještě 4 doklady bez auxiliáru (Mt 7,25 *sě obořili*; 8,17 *nesl*; 12,4 *jeđl* a 1,25 *vzděla*, počítáme tedy s poměrem podob s auxiliárem a bez něj v Mt 100 : 53.

Výsledná data – vliv kategorie čísla

Singulárové tvary tvoří 65,6 % všech vyexcerpovaných dokladů analytického préterita (3 609 z 5 501). Méně je tvarů plurálových (1 882), které tvoří 34,2 % našich excerpt. Dokladů v duálu je pouze 10, tedy 0,2 %. Auxiliáry byly zachovány v 28,4 % singulárových tvarů v 35, 2 % tvarů plurálových. Podle χ^2 testu je tento výsledek statisticky signifikantní ($p = 0,00014$), je však nutné doplnit, že statistický test zde nezohledňuje vliv dalších faktorů.

Když pomineme data z NZ1533, kde kvůli překladatelskému záměru auxiliáry zcela absentují, vyskytují se auxiliáry v 35 % všech singulárových tvarů a v 43 % plurálových tvarů. Daný rozdíl je na hladině významnosti 0,5 statisticky signifikantní ($p = 0,0006$). Statisticky signifikantní je též rozdíl mezi počtem dokladů se zachovaným auxiliárem v singuláru (37,7 %) a plurálu (56,0 %) Mt ($p < 0,00001$), kde tvary se zachovaným auxiliárem převažují nad tvary singulárovými ve všech zkoumaných pramenech (vyjma NZ1533).¹⁸ U Mk se převaha plurálových tvarů prokázala ve všech zkoumaných překladech kromě BiblKral, kde se však převaha singulárových tvarů s auxiliárem (3,1 %) nad tvary plurálovými (1,1 %) nejeví podle Fisherova exaktního testu jako statisticky významná. Převahu plurálu vnímáme jako relativní: rozdíl mezi sg. a pl. se nejeví jako statisticky signifikantní v staročeském evangeliáři a v překladech z první redakce.

Statisticky významný rozdíl mezi zachováváním auxiliáru v sg. a pl. jsme zjistili až u BiblLit s hodnotou $p = 0,0001$ (rozdíl 22,7 %). Menší, ale stále statisticky signifikantní rozdíl byl nalezen v BiblPad (12,5 %). Podíl plurálových tvarů v NZMuzMI (23,0 %) převyšuje všechny bible rukopisné. Výsledek je podle χ^2 testu statisticky signifikantní, a to s přesvědčivou hodnotou $p < 0,00001$. Statisticky signifikantní jsou podle χ^2 testu též hodnoty Mk z tištěných biblí s výjimkou BiblKral: pro BiblPraž s výsledkem $p = 0,03$ (rozdíl 7,3 %) a pro BiblBen s výsledkem $p = 0,0008$ (rozdíl 10,2 %).

Při srovnání singulárových tvarů z Mk a z Mt byl podle χ^2 testu zjištěn statisticky významný rozdíl u BiblDrážď ($p = 0,0003$), BiblOl ($p = 0,00001$), BiblLit ($p = 0,0001$), BiblPraž ($p = 0,00005$) a BiblBen ($p = 0,00002$). U BiblOl bude rozdíl patrně dán odlišností výchozího textu. Statisticky významný rozdíl nevykazuje BiblPad ani NZMuzMI.

Statistická signifikance rozdílu mezi distribucí auxiliáru v sg. a v pl. byla potvrzena pro celek zkoumaných překladů Mt. Pro daný soubor textů můžeme konstatovat, že auxiliáry byly častěji vynechávány v singuláru. Výsledky z Mk i z Mt potvrzují hypotézu Jana Gebauera.

¹⁸ Dittmann, 2020, s. 65.

	evangeliář		BiblDrážď		BiblOI		BiblLit		BiblPad	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
Celkem s aux.	3	5	106	26	98	26	113	53	201	144
Celkem bez aux.	18	5	26	4	35	8	50	3	36	4
Σ	21	10	132	30	133	34	163	58	237	148
% tvarů s auxiliárem	14,3	50,0	82,3	86,7	73,7	76,5	69,3	91,4	84,8	97,3

	NZMuzMI		BiblPraž		BiblBen		BiblKral	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
Celkem s aux.	194	186	129	100	158	120	21	4
Celkem bez aux.	272	102	334	184	478	223	655	351
Σ	466	288	463	284	636	343	676	355
% tvarů s auxiliárem	41,6	64,6	27,9	35,2	24,8	35,0	3,1	1,1

Tabulka 2: Zastoupení préteritálních tvarů ve třetích osobách singuláru a plurálu s auxiliárem a bez něho

Analýza získaných dat v generalizovaném lineárním smíšeném modelu programu R ukazuje, že faktor čísla měl ze zkoumaných proměnných na distribuci auxiliáru největší vliv. Tato proměnná měla hodnotu $z = -7,076$ a hodnotu $p < 0,001$. Podle výsledných dat byl auxiliár častěji zachovávan v plurálových tvarech než ve tvarech singulárových. Možnost, že by byl zjištěný vliv čísla pouze náhodný, je téměř vyloučena.

Výsledná data – vliv kategorie vidu

Z celkového souboru vyexcerpovaných dokladů tvoří perfektivní tvary 64,4 % (2 887 dokladů) a imperfektivní tvary 35,6 % (1 596 dokladů). Rozdíly v poměru perfektiv a imperfektiv nejsou u jednotlivých překladů Mk statisticky významné podle Fisherova testu na hladině významnosti 0,5. Ve staročeském evangeliáři převažují imperfektiva jen o 6,2 % (zkoumaný vzorek je navíc v absolutních číslech velmi malý), v BiblDrážď o 3,3 %, v NZMuzMI o 2,1 % a BiblKral o 1,2 %. Více perfektivních, než imperfektivních tvarů nalezneme naopak v BiblOI (o 2,4 %), ačkoliv spadá do první redakce stejně jako BiblDrážď, dále u BiblPad (0,3 %) a u BiblPraž (pouze o 0,2 %). Vývoj poměru perfektivních a imperfektivních tvarů ve zkoumaných překladech Markova evangelia se jeví jako nelineární.

Z perfektivních tvarů si auxiliár zachovalo 40,1 % dokladů, z imperfektivních 33,7 %. Rozdíl v distribuci auxiliáru v perfektivech a imperfektivech se ukázal jako statisticky významný jen u celkového souboru dokladů. V takovém případě ovšem odhlížíme od vlivu jakýchkoli jiných proměnných (popř. jejich vzájemné interakce). Potenciální tendenci k častějšímu ustupování auxiliáru u imperfektiv musíme označit za relativní. Když pomocí základních statistických testů vyhodnotíme

samostatné překlady, což vzhledem k variabilitě textů považujeme za vhodnější řešení, neprokáže se statisticky významný rozdíl u žádného z nich.

	evangeliář		BiblDrážď		BiblOI		BiblLit		BiblPad	
	impf.	pf.	impf.	pf.	impf.	pf.	impf.	pf.	impf.	pf.
Celkem s aux.	3	5	40	92	37	87	50	117	82	263
Celkem bez aux.	7	16	8	23	14	29	12	41	10	30
Σ	10	21	48	115	51	116	62	158	92	293
% tvarů s auxiliárem	30,0	23,8	83,3	80,0	72,6	75,0	80,7	74,1	89,1	89,4

	NZMuzMI		BiblPraž		BiblBen		BiblKral	
	impf.	pf.	impf.	pf.	impf.	pf.	impf.	pf.
Celkem s aux.	142	242	77	154	101	179	6	19
Celkem bez aux.	131	243	174	344	295	406	407	599
Σ	273	485	251	498	396	585	413	618
% tvarů s auxiliárem	52	49,9	30,7	30,9	25,5	30,6	1,5	0,3

Tabulka 2: Zastoupení préteritálních tvarů ve třetích osobách perfektiv a imperfektiv s auxiliárem a bez něho

Podle analýzy v generalizovaném lineárním smíšeném modelu v programu R není proměnná vidu statisticky signifikantní (alespoň pokud zkoumáme vliv proměnné bez zřetele na možnou interakci s dalšími proměnnými). Zjištěné hodnoty pro kategorii vidu jsou následující: $z = -1,358$ a $p = 0,18$. Výsledky ze zkoumaných biblických překladů Mk tedy nepotvrzují hypotézu Jitky Filipové.¹⁹

Výsledná data – vliv přítomnosti subjektu

Z celkového počtu 4 485 dokladů analytického préterita (nepočítaje excerpta z NZ1533) byl subjekt vyjádřen v 45,7 % případů (2 051). V 37,2 % z nich byl zachován auxiliár (762 excerpt). Tvary s nevyjádřeným subjektem dosahují 54,3 % dokladů (2 434). Auxiliár byl zachován v 38,4 % případů (934 excerpt).

Vývoj zachovávání auxiliáru v závislosti na vyjadřování subjektu se jeví jako nelineární. Rozdíly mezi podílem zachovaných auxiliárů ve větách s vyjádřeným subjektem a ve větách se subjektem nevyjádřeným v žádném zkoumaném překladu kromě staročeského evangeliáře nepřesahují hodnotu 5 %. Ve staročeském evangeliáři činí rozdíl 21,0 %, zkoumaný materiál

¹⁹ Filipová, 2022.

však zahrnuje nízký počet dokladů analytického préterita a výsledek není podle Fisherova exaktního testu statisticky signifikantní.

Tvary analytického préterita s nevyjádřeným subjektem a se zachovaným auxiliárem převažují (kromě staročeského evangeliáře) v BiblLit (o 4,4 %) a ve třech nejstarších tištěných překladech: v NZMuzMI (o 5,0 %), v BiblPraž (o 0,3 %) a v BiblBen (o 3,8 %).

Více auxiliárů ve větách s vyjádřeným subjektem jsme detekovali v BiblDrážď, kde počet těchto tvarů převýšil počet tvarů s nevyjádřeným subjektem o 4,3 %, dále v BiblOl (o 1,1 %), v BiblPad (o 2,0 %) a v BiblKral (pouze o 0,9 %).

Výsledná data mohou svědčit o tendenci k častějšímu zachování auxiliáru ve větách s nevyjádřeným subjektem, avšak rozdíl v zachování auxiliáru v dokladech s vyjádřeným a nevyjádřeným subjektem není podle χ^2 testu statisticky signifikantní, což platí jak pro jednotlivé bible, tak pro celou množinu analyzovaných textů. Pokud má vidová platnost či vyjadřování subjektu na distribuci auxiliáru vliv, je jistě slabší než vliv gramatické kategorie čísla.

	evangeliář		BiblDrážď		BiblOl		BiblLit		BiblPad	
	vyj.	nev.	vyj.	nev.	vyj.	nev.	vyj.	nev.	vyj.	nev.
Celkem s aux.	6	2	73	59	69	55	76	91	156	189
Celkem bez aux.	11	12	15	16	24	19	28	25	16	24
Σ	17	14	88	75	93	74	104	116	172	213
% tvarů s auxiliárem	35,3	14,3	83,0	78,7	74,2	74,3	73,1	78,5	90,7	88,7

	NZMuzMI		BiblPraž		BiblBen		BiblKral	
	vyj.	nev.	vyj.	nev.	vyj.	nev.	vyj.	nev.
Celkem s aux.	148	236	99	132	121	159	14	11
Celkem bez aux.	162	212	230	288	336	365	467	539
Σ	310	448	329	420	457	524	481	550
% tvarů s auxiliárem	47,7	52,7	30,1	31,4	26,5	30,3	2,9	2,0

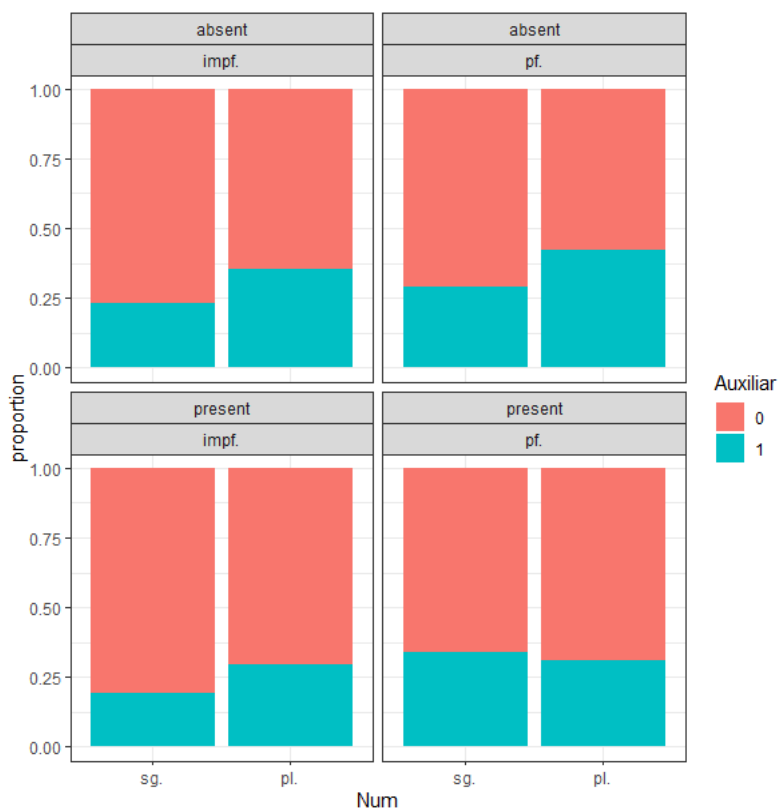
Tabulka 1: Zastoupení préteritálních tvarů ve třetích osobách ve větách s vyjádřeným a nevyjádřeným subjektem s auxiliárem a bez něho

Stejně jako proměnná vidu, ani vliv vyjádřenosti subjektu se neprojevil jako statisticky signifikantní. V analýze prostřednictvím generalizovaného lineárního smíšeného modelu v programu R se pak vliv subjektu jeví pouze jako marginálně signifikantní, a to s hodnotami $z = 1,810$ a $p = 0,07$. Podle Stepheny Dickeyho nemá vliv vyjadřování subjektu žádnou statistickou signifikanci.²⁰

Výsledná data – interakce proměnných

Jako statisticky nejvýznamnější vliv se ukazuje interakce proměnných *datace* a *číslo* (na hladině významnosti 0,05). Zvolenou hodnotu významnosti jen těsně překračuje interakce proměnných *číslo* a *vidu*. Vliv této interakce tedy musíme označit jen jako marginálně signifikantní, a to s hodnotami $z = 1,936$, $p = 0,053$. Distribuce auxiliáru je tedy marginálně ovlivňována kombinací singularity/plurality a perfektivity/imperfektivity tvarů analytického préterita, přičemž u perfektiv dominance plurality slábne.

Statistická signifikance se ukazuje též u interakce třech proměnných: u interakce *číslo*, *vidu* a *vyjádřenosti subjektu* ($z = 2,356$, $p = 0,019$) a interakce *číslo*, *vidu* a *datace* ($z = -2,194$, $p = 0,028$). Jako statisticky signifikantní se ukázala též interakce všech zadaných proměnných (*datace*, *číslo*, *vid* a *vyjádřenosti subjektu*), a to s hodnotou $z = -2,069$ a hodnotou $p = 0,039$.

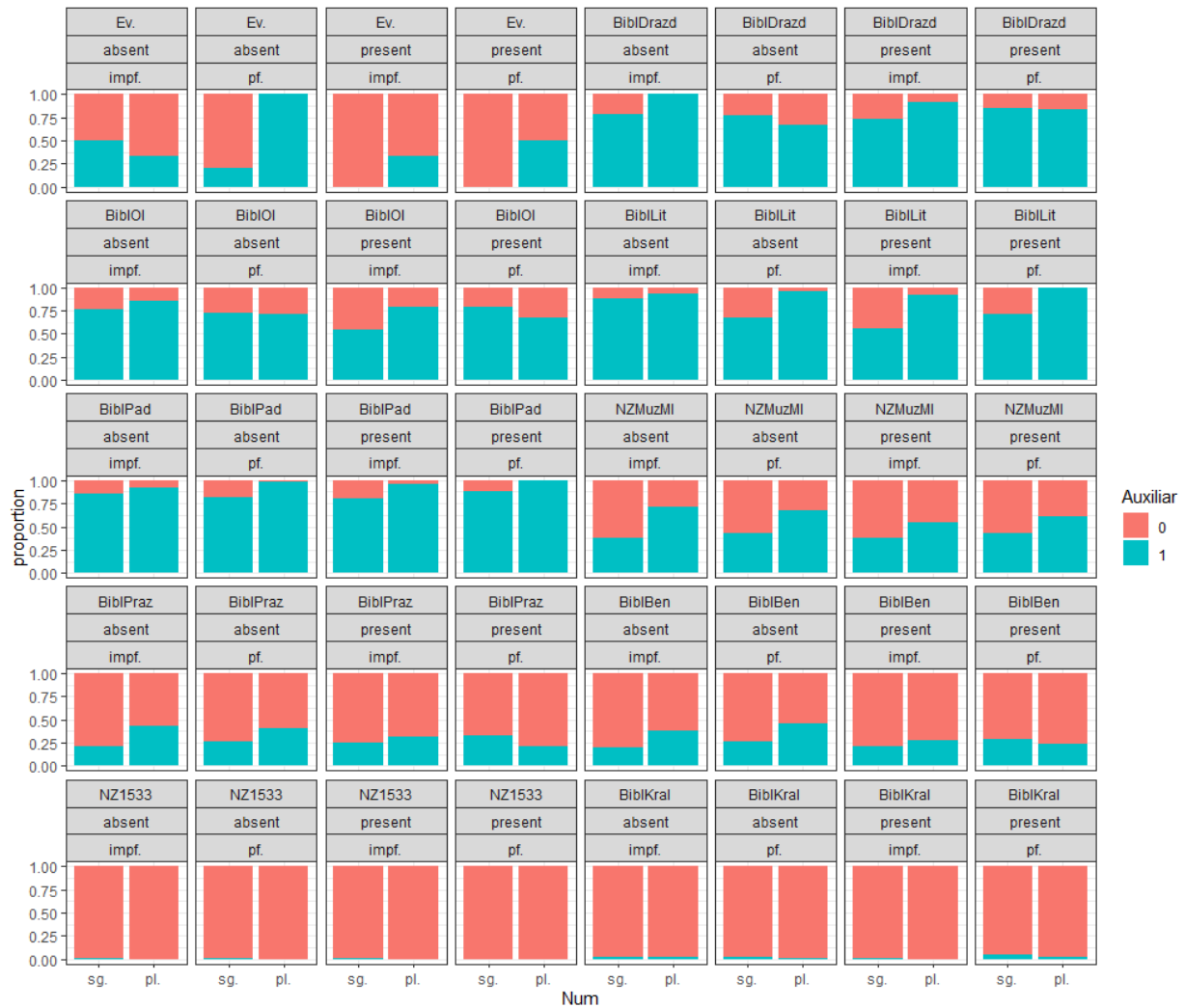

Graf 2:

Provázanost proměnných ve statistickém modelu pro celek zkoumaných biblických textů (bez zohlednění datace)

²⁰ Dickey, 2013.

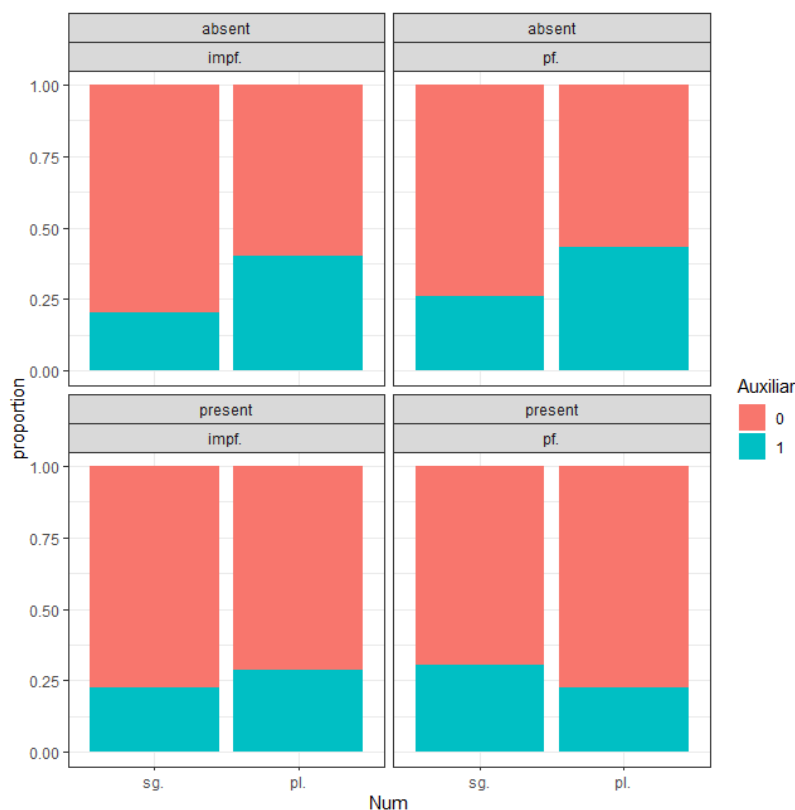
Na souboru grafů (níže) můžeme pozorovat relativně častější zachování auxiliáru u perfektiv v singuláru než u plurálových tvarů s vyjádřeným subjektem. To platí pro prvoredakční BiblDražď a BiblOI, dále pro BiblPraž (závěr staročeského období) a BiblBen (počátky raně novověké češtiny). V BiblDražď byl navíc auxiliár častěji zachovávan v singulárových tvarech perfektiv s vynechaným subjektem než v plurálových tvarech perfektiv s vynechaným subjektem.

Graf 3: Provázanost proměnných ve statistickém modelu v jednotlivých pramenech

Data z BiblPraž a z BiblBen jsme pak ve zvoleném statistickém modelu analyzovali zvlášť coby „dílicí dyadický soubor textů (se zjednodušením pojatý jako 4. redakce staročeského překladu). Jako prediktory byly v tomto případě zahrnuty všechny kategorické proměnné a jejich interakce; od vlivu *datace* bylo v tomto případě ze zřejmých důvodů odhlédnuto. Ostatní parametry modelu odpovídaly těm popsaným výše. Jako statisticky významná se však v souboru dvou textů zjednodušeně pojaté 4. redakce ukazuje jen proměnná *číslo* ($z = -2,165$, $p = 0,03$), tj. i zde se ukazuje, že v plurálu je auxiliár zachovávan relativně více. Marginálně signifikantní je role faktoru *ne/vyjádřování subjektu* ($z = 1,901$, $p = 0,057$), a to v tom smyslu, že větší šance na zachování auxiliáru je při nevyjádřeném subjektu.

Jako významná se ukazuje interakce těchto dvou proměnných, tj. *číslo* a *ne/vyjádřování subjektu* ($z = -2,878, p = 0,004$), zatímco v plurálu se drží auxiliár relativně pevněji než v singuláru, tento efekt je slabší při vyjádřeném subjektu. Interakce proměnné *číslo* a *vid* ($z = 1,122, p = 0,26$) ani interakce dalších proměnných, včetně interakce proměnných *číslo* – *vid* – *ne/vyjádřování subjektu*, se však v modelu neukázala jako statisticky signifikantní.²¹

Graf 4: Provázanost proměnných v *Bibli pražské* a *Bibli benátské* ve statistickém modelu

Závěr

Problematika výskytu préteritálních auxiliárů v češtině zatím není komplexně probádána. Můžeme téměř s jistotou konstatovat, že auxiliáry v čase ustupují, tento proces však probíhal nelineárně a jeho průběh mohlo ovlivňovat mnoho faktorů. Naše práce se soustředila na ověření tří hypotéz: častější ústup auxiliáru v singulárových tvarech, častější ústup u perfektiv a v dokladech s vyjádřeným subjektem. Podle základních statistických výpočtů se jako nejvlivnější ze jmenovaných proměnných ukazuje gramatická kategorie čísla. V plurálu byl auxiliár s vysokou pravděpodobností zachovávan častěji než v singuláru (potvrzení výchozí hypotézy). Vliv vidu se při analýze prostřednictvím smíšeného lineárního modelu v programu R jeví jako statisticky nesignifikantní (v rozporu s druhou hypotézou) a vliv vyjadřování subjektu lze označit nanejvýše za marginálně signifikantní (částečné potvrzení třetí hypotézy). Při zkoumání interakce vybraných proměnných (+ *datace*) se jako statisticky

²¹ Hedvíková, 2023, 57–58.

nejvýznamnější ukazuje kombinace *datace* a *čísla*, o něco méně pak *vyjadřování subjektu*, *čísla* a *vidu*, dále interakce *čísla*, *vidu* a *datace* a interakce čtyř proměnných: *vyjadřování subjektu*, *čísla*, *vidu* a *datace*. Zjištěné výsledky naznačují, že auxiliár byl (se statistickou signifikancí) častěji zachovávan v plurálu perfektiv s nevyjádřeným subjektem a v singuláru perfektiv s vyjádřeným subjektem, dále v plurálu imperfektiv s nevyjádřeným subjektem a v plurálu imperfektiv s vyjádřeným subjektem.

Na vývoj distribuce auxiliáru mohla mít vliv ještě řada dalších faktorů, např.: stylistické zařazení textu a individuální styl písaře,²² rozdíl mezi výskytem auxiliáru v pásmech aktuálních promluv a v pásmech narativních,²³ sémantika souvětí (auxiliár jako potenciální signalizátor změny subjektu),²⁴ lexikální okolí dokladů,²⁵ rozlišení vět hlavních a vedlejších, časová konkretizace děje (kolokace s výrazy typu *inhead*) nebo potenciální rozdíl mezi výskytem auxiliáru v původních dokladech analytického préterita a ve tvarech, které v průběhu času nahrazovaly původní imperfektum či aorist.

Poznámka: Děkuji PhDr. Robertu Dittmannovi, Ph.D., pod jehož vedením vznikla bakalářská práce, z níž vychází tento text. Děkuji též doc. Mgr. Radku Šimíkovi, Ph.D. za obětavou pomoc se statistickým vyhodnocováním dat.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- Dickey, S. (2013): See, now they vanish: Third-person perfect auxiliaries in Old and Middle Czech. In: *Journal of Slavic linguistics*, 21(1), s. 77–121.
- Dittmann, R. (2020): Préteritální auxiliár ve třetích osobách v Matoušově evangeliu ve starších českých biblích. In: *Clavibus unitis*, 9(2), s. 55–72.
- Filipová, J. (2022): Préteritální auxiliár ve třetích osobách střední češtiny jako příznak vysokého stylu? Svědectví Smolné knihy velkobítešské (1556–1636). *Clavibus Unitis*, 11(2), s. 101–110.
- Gebauer, J. (1909): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. Svazek 2. Časování*. 2. vyd. Praha: F. Tempský, 1909.
- Hedvíková, M. (2023): *Préteritální auxiliár ve 3. osobě v Markově evangeliu ve starších českých biblích*. Bakalářská práce, vedoucí Dittmann, Robert. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- Michalcová, A. (2021): *Jazykový rozbor českých překladů Písň písni před Bibli kralickou*. Praha: FF UK. Nепublikovaná diplomová práce.
- Souček, B. (1967): *Česká Apokalypsa v husitství: z dějin textu Zjevení Janova – od Konstantina ke Komenskému*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1967.
- Zdeňková, J. (2015): K užívání pomocného slovesa 3. osoby složeného préterita ve staročeské Bibli olomoucké a Bibli kladrubské. In: Hincová, K. – Gregorík PETER, (eds.), *Rara avis XI. Zborník z XI. Mezinárodnej filologickej konferencie*. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 385–396.
- Zdeňková, J. (2022): *Slovesné formy pro vyjádření minulosti v češtině 14. století*. Praha: FF UK. Nепublikovaná disertační práce.

²² Srov. Lenka Filipová, 2022.

²³ Srov. Dickey, 2013, 77–121 a Zdeňková, 2022, s. 281.

²⁴ Srov. Hedvíková, 2023, s. 28.

²⁵ Srov. Michalcová, 2021, 95–96.

